

Lectio praecursoria. Monsieur, näkemyksemme eivät ole samalta planeetalta!

Johanna Konttori
Helsingin yliopisto

Kielenkäytön merkitystä ei kannata väheksyä. Yhdelläkin lauseella voi olla kauaskantoisia vaikutuksia, kuten olen saanut omakohtaisesti kokea. 1990-luvun loppupuolen Pariisissa, Amerikkalaisen yliopiston ihmisoikeuksien politiikkaa käsittelevällä luentokurssilla luennoitsijamme mainitsi sivulauseessa, ettei ranskalaisissa kouluissa voi käyttää ristikaulakorua, sillä tämä olisi vastoin maallisuuden periaatetta. En ollut suomalaisena tottunut miettimään sen kummemmin kenenkään kaulassa mahdollisesti roikkuvaa ristiä, joten ensimmäinen mieleeni juolahtanut sana oli ”häh?”. Seuraavien viikkojen ja kuukausien aikana hämmästykseni muotoutui kuitenkin akateemiseen muotoon. Halusin tietää, mistä tässä oikein on kysymys.

Opin pian, että Ranskassa on olemassa nykyään laajaa kannatusta nauttiva *laïcité*-periaate, jonka puitteissa muun muassa valtion koulujen tulee olla uskonnollisesti neutraaleja. Samalla minulle selvisi, että tämän periaatteen soveltamisesta oli käyty jo pitempään keskustelua yhden, tietyn kysymyksen tiimoilta. Vuonna 1989 eräässä ranskalaiskoulussa oli irtisanottu kolme koulutyttöä, jotka kieltäytyivät riisumasta päähuivejaan koululuokassa. Tästä tapahtumasta oli saanut alkunsa *l'affaire du foulard*, huivikeskustelu, joka yhä edelleen, vuosituhannen vaihteen lähestyessä, nousi pinnalle aika ajoin. Kysymys uskonnollisten tunnusmerkkien käytöstä valtion kouluissa ratkesi vasta vuonna 2004 – muutamaa vuotta huivikeskustelua käsittelevän pro gradu –tutkielmani valmistumisen jälkeen – kun näkyvien uskonnollisten tunnusmerkkien, kuten päähuivien, sikhien turbaanien, ja näkyvien ristikaulakorujen käyttö kiellettiin valtion kouluissa uuden lain myötä.

Päähuivia koulussa käyttäneiden tyttöjen lukumäärä 2000-luvun alussa oli jotain tuhannen ja kahden tuhannen välillä. Olipa tarkka luku mikä tahansa, kyse oli pienestä vähemmistöstä Ranskan noin viiden miljoonan muslimin joukossa. Pieni oli myös se joukko musliminaisia, joiden käyttämä kasvot peittävä vaatetus nostatti pian huivikeskustelun laannuttua uuden poliittisen debatin. Ns. täyshunnuista käyty keskustelu oli lopulta huomattavasti huivikeskustelua lyhyempi, mutta myös sen lopputuloksena oli musliminaisten pukeutumista rajoittava uusi laki: huhtikuusta 2011 alkaen Ranskassa on ollut kiellettyä peittää kasvot julkisessa tilassa, tarkoittaen niin valtion virastoja, katuja kuin torejakin.

Väitöstutkimukseni sai alkunsa ennen kummankaan em. lain säätämistä, ja etenkin sen aineisto on muuttunut vuosien varrella paitsi ranskalaisen keskustelun fokuksen siirtymisen niin myös

uuden lainsäädännön myötä. Muuttumattomana sen sijaan on säilynyt jo pro gradu –tutkielmassani tekemä huomio siitä, että keskustelu huivista, samoin kuin myöhemmin täyshunnusta, oli itse asiassa ennen kaikkea keskustelua tasavallasta ja ranskalaisuudesta; siitä miten tasavallan keskeisiä arvoja ja periaatteita tulisi tulkita yhä monikulttuurisemmassa ja –uskontoisemmassa todellisuudessa sekä siitä, mitä ranskalaisuus oikein tänä päivänä tarkoittaa.

En voi ottaa itselleni kunniaa huivikysymyksen akateemisen kiinnostavuuden esilletuomisesta. Kyseessä on aihe, jota on tutkittu paljon niin Ranskassa kuin sen ulkopuolellakin, ja tutkimusta löytyy ranskaksi, englanniksi, saksaksi, ruotsiksi jne., muttei kuitenkaan juuri vielä suomeksi. Tutkimukseni kannalta merkittävä haaste onkin ollut löytää sellainen näkökulma, jonka myötä tutkimukseni pystyy puolustamaan paikkaansa laajan, jo olemassa olevan tutkimuskirjallisuuden joukossa. Tämä näkökulma koostuu kolmesta tekijästä. Ensinnäkin tutkimukseni tuo päähuivi- ja täyshuntukeskustelut yhteen, mikä on aiemmassa tutkimuskirjallisuudessa ollut verrattain harvinaista. Toiseksi, analysoin ranskalaisia päähuivi- ja täyshuntukeskusteluja nationalismitutkimuksen käsitteistön ja teorioiden viitekehyksessä, sekin aiemmin melko vähän käytetty lähestymistapa aiheeseen. Ja kolmanneksi, myös tutkimukseni aineisto on toistaiseksi saanut suhteellisen vähän huomiota ranskalaisia päähuivi- ja täyshuntukeskusteluita käsittelevässä tutkimuksessa.

Tarkastelen seuraavassa näitä kolmea tekijää hieman yksityiskohtaisemmin.

Tutkimuksellani on kaksi tehtävää, joista ensimmäinen on luonteeltaan yleisempi ja jälkimmäinen spesifimpi. Yleisenä tutkimustehtävänä on tuoda yhteen ranskalaiset keskustelut päähuivista ja täyshunnuista. Tutkimuksessani käsitellään pitkää ajanjaksoa, alkaen vuoden 1989 loppupuolelta ja jatkuen aina vuoteen 2011, tarkemman analyysin keskittyessä kahteen lyhyempään ajanjaksoon. Päähuivi- ja täyshuntukeskustelut voidaan tutkimukseni perusteella nähdä, kaikkine eroineenkin, toistensa jatkumona. Niitä yhdisti paitsi kysymys siitä millä tavoin uskonto ja uskonnollinen ryhmäidentiteetti voivat näkyä julkisessa tilassa, niin myös hieman implisiittisemmin kysymys islamin ja muslimien integroimisesta siten, että ristiriidat suhteessa kansalliseen identiteettiin ja republikanistiseen ideologiaan pysyvät mahdollisimman vähäisinä.

Tutkimuksen spesifimpi tutkimustehtävä on tarkastella kansallisen identiteetin diskursiivista rakentamista huivi- ja täyshuntukeskusteluissa kahden ajanjakson aikana. Tutkimuksen teoreettisena perustana on näkemys kielenkäytön keskeisestä merkityksestä nationalismille, samoin kuin erontekojen merkityksestä kansallisen identiteetin rakentamiselle. Tutkimuksessani kysyn, millä eri tavoilla islam uskontona, muslimit islamin harjoittajina, ja erityisesti musliminaiset, heidän huivinsa ja huntunsa suhteutetaan tutkimusaineistossa tasavaltaan, sen arvoihin ja identiteettiin, ja erityisesti *laïcité*-periaatteeseen? Tutkin lisäksi sitä, millaisiksi ranskalaisuus ja eritoten *laïcité* aineistossani rakentuvat, ja miten ”meitä” ja ”muita” määritetään, toisin sanoen sitä mikä on meille tärkeää ja toisaalta mitä me emme voi hyväksyä? Pysin

selvittämään määrittykö islam aineistossa ranskalaisuuden suhteen ”toisena”, osana ”meitä”, vai mahdollisesti jotenkin muuten.

Ehkä hieman yllättäen aiemmassa tutkimuskirjallisuudessa on vain harvoin lähdetty hakemaan teoreettista tukea nationalismitutkimuksen piiristä. Sanon yllättäen, sillä huomio siitä, että päähuivi- ja täyshuntukeskusteluissa liikuttiin kansallisesti merkittävien arvojen ja periaatteiden määrittelyissä, ei suinkaan ole uusi. Aiemmassa tutkimuksessa käytetyt teoreettiset lähestymistavat ovat nousseet usein esimerkiksi oikeustieteen, poliittisen filosofian, feministisen tutkimuksen sekä antropologian piiristä. Nämä kaikki näkökulmat ovat olleet tarpeellisia huivi- ja täyshuntukeskustelujen analyysissä, ja tutkimukseni kansallinen viitekehys pystyy toivoakseni antamaan oman teoreettisen lisänsä jo olemassa olevaan tutkimuskirjallisuuteen.

Aineisto, jonka pohjalta pyrin vastaamaan esittämiini tutkimuskysymyksiin, koostuu kahden parlamentaarisen selvitysryhmän järjestämien kuulemistilaisuuksien kirjallisista esityksistä. Vuonna 2003 toiminut uskonnollisten tunnusmerkkien käyttöä kouluissa tarkastellut selvitysryhmä, *Mission d'information sur la question du port des signes religieux à l'école*, johon viittaa sen puheenjohtajan mukaan Debré-selvitysryhmänä, järjesti yhteensä 37 kuulemistilaisuutta ennen johtopäätöstensä ja loppuraporttinsa julkaisemista. Vuonna 2009 toiminut täyshunnun käyttöä Ranskassa tarkastellut selvitysryhmä, *Mission d'information sur la pratique du port du voile intégral sur le territoire national*, tai lyhyemmin Gerin-selvitysryhmä, järjesti puolestaan yhteensä 38 kuulemistilaisuutta.

Siitä huolimatta, että ranskalaisia päähuivi- ja täyshuntukeskusteluja on tutkittu paljon, ovat nämä kuulemistilaisuudet saaneet verraten vähän huomiota. Ne tarjoavat kuitenkin mielenkiintoisen aineiston kaltaiselleni tutkijalle, joka on kiinnostunut yhteiskunnallisen ja poliittisen eliitin näkemyksistä päähuiveista, täyshunnuista ja ranskalaisista arvoista. Kuulemistilaisuuksissa oli äänessä selvitysryhmien parlamentaarikkojäsenten ohella muun muassa oikeustieteilijöitä, yhteiskuntatieteilijöitä, ministereitä, uskonnollisia johtajia, sekä ammattiyhdistys- ja kansalaisjärjestöjohtajia. Kummankin selvitysryhmän kuulemistilaisuuksia leimasi kuitenkin yksi merkittävä piirre: päähuivia käyttävät tytöt ja kasvonsa peittävät naiset jätettiin jotakuinkin kokonaan niiden ulkopuolelle. Siten muut kuin varsinaiset asianosaiset itse määrittivät muun muassa sitä, mitä huivit ja hunnut kantajilleen merkitsivät.

Tutkimuksen aineiston analyysitapa pohjautuu diskurssihistorialliseen analyysiin, jota on käytetty aiemminkin juuri kansallisen identiteetin diskursiivisen rakentamisen analysointiin. Keskityn tarkastelemaan sitä millaisia nimeämisiä eli nominaatioita ja määrittelyitä eli predikaatioita aineistossa liitetään islamiin, muslimeihin, päähuiveihin, täyshuntuihin, sekä tasavaltaan ja erityisesti yhteen sen keskeisistä periaatteista, *laïcitéhen*. Diskurssihistorialliseen analyysiin sisältyy näkemys, jonka mukaan nominaatio- ja predikaatiostrategioita käytetään meidän ja muiden, sisäryhmän ja ulkoryhmän rakentamiseen, mikä puolestaan on merkittävää kansallisen identiteetin kaltaisen kollektiivisen identiteetin rakentamiselle.

Tuhatsivuinen tutkimusaineisto kertoo melko yllätyksettömästi, että niin päähuivit kuin erityisesti täyshunnutkin koettiin Ranskassa pääsääntöisesti ongelmallisina. Molempiin liitettiin muun muassa poliittinen islam sekä ajatus tyttöjen ja naisten kohtaamasta painostuksesta, ja niin päähuivien kuin täyshuntujenkin katsottiin yleisesti viestivän naisen miestä heikommasta asemasta ja siten islamiin kuuluvasta sukupuolten välisestä epätasa-arvosta, sekä tasavallan ja sen keskeisten arvojen ja periaatteiden haastamisesta. Tämä tasavallan haastaminen näkyy muun muassa seuraavassa kommentissa, joka esitettiin vuoden 2003 kuulemistilaisuuksien aikana: ”Jos katsomme, että koulu on tasavallan elin, kun koulun *laïcité*-periaatetta vastaan hyökätään, hyökätään samalla valtiota, kansallista identiteettiä ja tasavallan lakia vastaan.” Päähuivin kohdalla esitettiin kylläkin myös näkemyksiä, joiden mukaan huivi ei ollut ongelmallinen, *laïcité*n kannalta tarkasteltuna tai muutenkaan, mutta täyshunnun ongelmallisuudesta vallitsi käytännöllisesti katsoen yksimielisyys. Molempien selvitysryhmien kuulemistilaisuuksissa esiintyi kuitenkin selkeää hajontaa sen suhteen mitä näiden ongelmallisiksi katsottujen vaatekappaleiden kanssa tuli tehdä, vain osan pitäessä tilannetta niin vakavana, että tarvittiin uutta lainsäädäntöä.

Laïcité nousee aineistossa esiin puhuttaessa tasavallasta ja sen arvoista, mutta päähuiveja ja täyshuntuja peilataan myös suhteessa vapautteen, veljeyteen, tasa-arvoon ja yhdessä elämiseen. *Laïcité*n kohdalla aineisto kertoo selkeästi siitä, kuinka käytännössä kaikki kuulemistilaisuuksiin osallistuneet henkilöt olivat valmiita sitoutumaan tähän tasavallan peruspilariin, mutta kukin omalla tavallaan. Niinpä aineistossa esiintyy hyvinkin erilaisia näkemyksiä esimerkiksi *laïcité*n määritelmästä sekä päähuivin ongelmallisuudesta sen kannalta katsottuna. Aineisto herättää kysymyksen missä määrin ja millä tavoin *laïcité* loppujen lopuksi yhdistää ranskalaisia, etenkin kun näkemykset saattavat erota toisistaan niinkin paljon, että eräs Debré-selvitysryhmän jäsenistä huudahti, ”[k]un kuuntelen puhettanne, minusta tuntuu, että elämme eri planeetoilla!”

Päähuivia ja kasvot peittävää vaatekappaleita käyttävät muslimitytöt ja -naiset näyttäytyvät aineistossa melko epäaktiivisina. Molempien selvitysryhmien kuulemistilaisuuksissa nostettiin kyllä esille näkemys siitä, että päähuivi tai kasvohuntu voi olla tytön tai naisen oma valinta, mutta yleisempää oli, että huivien ja huntujen takana oletettiin olevan painostusta ja jopa uhkailua. Vuoden 2009 aineistossa esitetään sellainenkin näkemys, etteivät edes ne naiset, jotka väittävät vapaasti valinneensa täyshunnun käytön, ole todellisuudessa vapaita: ”Jotkut naiset sanovat, että hunnun käyttäminen kertoo heidän vapaudestaan. He ovat yleensä nuoria ja tyyliältään avoimia ja vapaita. He selittävät meille, että heille kyseessä on valinta, ja he ovat todennäköisesti vilpittömiä. Mutta me tiedämme, että manipulaatio on helppoa ja että jotkut orjat rakastavat kahleitaan.” Tämä lainaus on yksi kuvaavimmista esimerkeistä paitsi näkemyksestä, ettei musliminainen peitä päätään tai kasvojaan vapaaehtoisesti, niin myös siitä, kuinka aineistossa määritellään ulkoapäin päähuivia ja täyshuntua käyttävien tyttöjen ja naisten motiiveja ja elämäntilanteita.

Naisia aktiivisempia, mutta toisaalta epämääräisempiä tahoja ovat ne, joiden katsottiin painostavan tai uhkailevan tyttöjä ja naisia pukeutumaan tietyllä tavalla. He ovat isiä, veljiä, fundamentalistisaarnaajia ja järjestöjä. Siinä missä muslimitytöt ja –naiset halutaan vapauttaa hui-veistaan ja hunnuistaan, jotta he voivat todella integroitua osaksi kansallista yhteisöä, ei aineis-tossa niinkään oteta kantaa siihen miten näiden taustatahojen kanssa tulisi toimia. Vaikka aineistossa tuodaan ilmi se, että naisetkin voivat olla uskonnollisia fundamentalisteja, kytkey-tyy tämä määrite selkeämmin näihin painostaviin taustatahoihin. He ovat varsinaisesti niitä, joista halutaan erottautua ja jotka uhmaavat tasavaltaa.

Erityisesti vuoden 2009 kuulemistilaisuuksissa määritettiin myös tasavallan kannalta hyväk-syttävää ja ei-hyväksyttävää islamia. Tähän vaikutti aktiivisesti muun muassa selvitysryhmän puheenjohtaja André Gerin, joka useammassa yhteydessä nosti esiin sen, että maltillisella isla-milla, joka kunnioittaa tasavallan periaatteita, on paikkansa Ranskassa. Mielenkiintoista on se, että niin Gerin kuin esimerkiksi selvitysryhmän kuulemat Ranskan muslimineuvoston jäsenet-kin toivat eksplisiittisesti esille sen, että islam oli edelleen etsimässä paikkaansa. Näin islam paikantuu eräänlaiseen välitilaan: se ei oikein vielä ole löytänyt paikkaansa Ranskassa, mutta toisaalta sen maltilliselle harjoittamiselle on tilaa tasavallassa.

Kun tarkastelemme ranskalaisia päähuivi- ja täyshuntukeskusteluita yksityiskohtaisemmin kuin vain keskittymällä niiden lopputulemiin – kahteen uuteen lakiin – huomaamme, että *laïcité*, joka toimi erityisesti vuoden 2004 lain keskeisenä perusteena, paitsi yhdistää niin myös jakaa ranskalaisia vielä tänäkin päivänä; että muslimitytöt ja –naiset eivät ole niin suuri ongelma kuin heidän käyttämänsä vaatekappale tai ne tahot, joiden katsotaan olevan hui- ja täyshunnun käytön takana; että islam etsii edelleen paikkaansa Ranskassa, mutta sille ollaan myös valmiita antamaan paikka tasavallan pöydässä. Näin ainakin selvitysryhmien ja niiden kuulemien yhteiskunnallisen ja poliittisen eliitin edustajien mukaan. Asetettuna tutkimuksen teoreettiseen viitekehykseen, sekä päähuivit että kasvot peittävä vaatetus voidaan nähdä kan-sallisia, ”meitä” määrittäviä puheita nostattavina ilmiöinä. Näillä me-puheilla rakennetaan ja uusinnetaan kansallista identiteettiä, käsitystä siitä mitä merkitsee olla ranskalainen 2000-luvulla.

Eurooppalaiseen islamiin on tutkimuskirjallisuudessa liitetty useaan otteeseen ajatus toiseu-desta. Tämä on tuotu esiin myös huivi- ja täyshuntukysymysten yhteydessä, esimerkiksi kun on esitetty, että uusi lainsäädäntö on osoitus muslimien toiseuttamisesta. Tutkimukseni kui-tenkin kyseenalaistaa tällaisen näkemyksen, ainakin osin. Kuulemistilaisuuksien analyysi tukee pikemminkin näkemystä, jonka mukaan *tietyt* islamin ilmenemismuodot ja *tietyt* uskonnon-harjoittamisen tavat koetaan ongelmallisina, mutta tältä pohjalta ei vielä nähdäkseni voida tehdä päätelmää, että islam tai muslimit kokonaisuudessaan olisivat Ranskassa toiseutettuja, vieraita tai ei-toivottuja. Näin siksikin, että tällainen muslimeja vahvasti yhtenäistävä päätelmä jättää huomiotta paitsi sen, että läheskään kaikki Ranskan musliminaiset eivät suinkaan suh-taudu myönteisesti päähuiveihin ja varsinkaan täyshuntuihin, niin myös sen, että Ranskassa on paljon yhteiskuntaan täysin integroituneita muslimeja, joihin näkemys toiseudesta istuu huo-nosti. Tämä ei toki poista sitä tosiasiaa, että islamin hyväksyttäviä muotoja halutaan Ranskassa

ohjata vahvasti ylhäältä käsin, tai sitä, että huivia tai täyshuntua käyttävä nainen voi kokea, ettei häntä hyväksytä omana itsenään osaksi kansallista yhteisöä. Tutkimukseni kuitenkin toivoakseni kannustaa tarkastelemaan entistäkin kriittisemmin missä yhteyksissä puhe islamin ja muslimien toiseudesta on todella perusteltua, missä taasen ei.

Mitä tulee kansallisen identiteetin tarkasteluun, tutkimukseni tukee näkemystä siitä, ettei pelkkä yksinkertainen jaottelu meihin ja muihin sellaisenaan riitä. On syytä kiinnittää huomiota toisaalta ihmisiin, jotka jäävät näiden kahden kategorian väliseen tilaan, ja toisaalta taas siihen, että kansallisissa me-puheissa voidaan tehdä eroja ja rajanvetoja suhteessa esimerkiksi tietyn ryhmän piirissä esiintyvään yksittäiseen tapaan – kuten vaikkapa täyshunnun käyttöön – ilman, että tämän tarvitsisi automaattisesti tarkoittaa erontekoa koko ihmisryhmään. Tutkimuksessa nostetaan esiin kansallisen pääoman käsitteen potentiaali puhuttaessa esimerkiksi Ranskan muslimeista. Sen sijaan, että muslimeja käsitteellistetään me-muut -dikotomian kautta, mahdollistaa kansallisen pääoman tarkastelu sen huomioimisen, että muslimien keskuudessa on eroja kansallisen kuulumisen asteessa kansalaisuudesta riippumatta, ja että tuo kansallinen kuuluminen voi sekä lisääntyä että vähentyä. Se, mikä kuitenkin on ilmeistä niin tämä tutkimuksen kuin aiemmankin tutkimuskirjallisuuden perusteella, on että ainakaan vielä 2000-luvun alkupuolella islamin uskon näkyvä esilletuominen ei Ranskassa ole omiaan lisäämään muslimikansalaisen kansallista pääomaa.

Johanna Konttori puolusti uskontotieteen väitöskirjaansa "Monsieur, näkemyksemme eivät ole samalta planeetalta! Poliittisen ja yhteiskunnallisen eliitin tulkintoja islamista ja kansallisesta identiteetistä musliminaisten pukeutumisesta käydyissä keskusteluissa 2000-luvun Ranskassa" Helsingin yliopistossa 11.4.2015. Väitöskirja on julkaistu Helsingin yliopiston kirjasarjassa Uskontotiede – Religionsvetenskap – Comparative Religion, ja sen tiivistelmä on luettavissa osoitteessa <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/153818>.